

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розглядається проблематика державного регулювання детінізації фінансових потоків в Україні, роль держави щодо створення умов для зниження рівня тіньової економіки. Автор порівнює різноманітні точки зору з цього питання вчених, політиків, експертів, аналізує основні причини цієї проблеми в загальному розумінні та як питання державного управління. У статті досліджуються теоретико-методологічні підходи до визначення тіньової економіки та її структурних елементів; аналіз механізмів державного регулювання у сфері детінізації фінансових потоків, зокрема у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом; напрямків оптимізації механізмів державного регулювання у цій сфері.

Ключові слова: державне регулювання, фінансові потоки, державні механізми детінізації економіки, тіньова економіка, легалізація доходів та капіталів, фінансова амністія, корупція, державне управління, боротьба з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Аннотация. В статье рассматривается проблематика государственного регулирования детенизации финансовых потоков в Украине, роль государства по созданию условий для снижения уровня теневой экономики. Автор сравнивает различные точки зрения по этому вопросу ученых, политиков, экспертов, анализирует основные причины этой проблемы в общем смысле и как вопросы государственного управления. В статье исследуются теоретико-методологические подходы к определению теневой экономики и ее структурных элементов, анализ механизмов государственного регулирования в сфере детенизации финансовых потоков, в частности в сфере противодействия отмыванию доходов, полученных преступным путем; направлений оптимизации механизмов государственного регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: государственное регулирование, финансовые потоки, государственные механизмы детенизации экономики, теневая экономика, легализация доходов и капиталов, финансовая амнистия, коррупция, государственное управление, борьба с отмыванием доходов, полученных криминальным путём.

Annotation. The article examines the problems of state regulation of “unshadowing” of financial flows of Ukraine, the role of government to create the conditions for a reduction in the shadow economy. The author compares the various points of view of scientists, politicians, experts on this issue, explores principal reasons of this problem in the common understanding and in the framework of public administration. The article examines the theoretical and methodological approaches to the definition of the shadow economy and its structural elements, analysis of the mechanisms of state regulation of “unshadowing” of financial flows, in particular in anti-money laundering of crime proceeds, trends optimization mechanisms of state regulation in this area.

Keywords: state regulation, financial flows, state mechanisms of “unshadowing” the economy, shadow economy, legalization of profits and capitals, financial amnesty, corruption, state administration, anti-money laundering of crime proceeds.

В сучасних умовах господарювання, послаблених кризовими явищами, як у світовій так і у національній економіці загострюється проблема пошуку та залучення до легальної економіки додаткових джерел ресурсів. Актуальність цієї проблеми швидко зростає, оскільки, як реакція суб'єктів господарювання на посилення кризових явищ, в Україні поглибилися процеси «тінізації» економіки, що має наслідком «фінансове знекровлення» національної економіки та вкрай негативно відображається на всіх макроекономічних показниках розвитку України. За офіційними даними Мінекономіки рівень тіньової економіки в Україні в I кварталі 2012 р. склав 34% від рівня офіційного ВВП [1].

Проблема дефіциту фінансових ресурсів, особливо у кризовий (та посткризовий) період ставить перед державою одне із важливих завдань – активізація вже наявного в країні капіталу, у тому числі й того, який перебуває у тіньовій сфері. На державному рівні необхідно створити умови для повернення у легальний обіг тіньових фінансових потоків та водночас удосконалити механізми протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом (останнє, є вимогою ЄС щодо співробітництва та партнерства).

Державна політика щодо детінізації фінансових потоків в Україні має набути комплексного, системного характеру, враховувати інституціональні особливості ведення бізнесу та організації підприємницької діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) ключовими глобальними ризиками майбутнього десятиріччя [2].

Ризики тіньової економіки пов'язані з незаконною торгівлею, організованою злочинністю та корупцією. Згідно з оцінками ВЕФ, обсяги нелегальної торгівлі складають від 7 до 10 % світових торговельних потоків.

До передумов збільшення масштабів нелегальної економічної діяльності експертами ВЕФ віднесено об'єднаний зв'язками світ (*networked world*), неспроможність глобального управління та економічну нерівність. Економічна нерівність розглядається одночасно як чинник формування сприятливого середовища для тіншового обігу товарів і як наслідок тінзації міжнародних торговельних потоків. Збільшуючи вартість ведення легального бізнесу, тінвові економічні відносини стримують розвиток національних економік та посилюють нерівність як всередині країн, так і між ними.

Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських мереж, електронних торговельних систем та мереж здійснення операцій з нерухомим майном, при недостатній координації діяльності країн щодо детінізації світових торговельних та фінансових потоків створюють умови для використання фінансових інструментів і маніпулювання інструментами трансфертного ціноутворення для оптимізації оподаткування та відмивання грошей.

Загострення проблеми тінзації глобальних ринків у контексті подолання кризових явищ та забезпечення стійкості світової та національних фінансових систем зумовило актуальність її внесення до порядку денного осінньої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) у 2011 році. Однією з основних проблем тінзації економічних відносин [3], визначено тінзацію фінансових потоків.

Дослідженням проблеми тіншової економіки, тіншових фінансових потоків, механізмів регулювання детінізації економіки займалися видатні вітчизняні і зарубіжні науковці, політики серед яких К. Харт, Е. Фейг, О.Олейник, Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов, М.І. Флейчук, Ю.І.Прилипка, В. Предборський, О. Турчинов та інші. Незважаючи на це, питання вивчення закономірностей та особливостей функціонування тіншових фінансових потоків та державних механізмів залучення до легальної економіки залишається й досі актуальним, з огляду на рівень тіншової економіки України та сучасні глобалізаційні виклики у руслі євроінтеграційних прагнень України.

У статті автор передбачає розв'язання наступних *завдань*: дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення тіншової економіки та її структурних елементів; аналіз механізмів державного регулювання у сфері детінізації фінансових потоків; напрямків оптимізації механізмів державного регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З метою вирішення поставлених завдань та окреслення чинників, здатних знизити рівень тіншової економіки необхідно дослідити основні підходи до визначення категорії тіншової економіки та її складових - тіншових фінансових потоків. Існує багато підходів до визначення цих понять.

За *теоретично-прикладним* підходом тіншова економіка розглядається як економічна категорія, що відображає складну систему економічних відносин та застосовується під час формування рекомендацій щодо вдосконалення законодавства і корегування соціально-економічної політики.

Соціологічні концепції розглядають тіншові фінансові потоки з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіншових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях [4].

Особливістю *економічного підходу* є визначення впливу тіншової економіки на ефективність економічної політики, розробка надійних методів оцінки її обсягів на глобальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті. На рівні глобальної економіки розглядаються міжнародні тіншові відносини (наркобізнес, «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом тощо). На макрорівні аналізується тіншова економічна діяльність з урахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання валового внутрішнього продукту, зайнятість, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси. На мікрорівні увага концентрується на вивченні економічної поведінки і прийнятті рішень суб'єктами тіншової економіки, аналізуються окремі складники нелегального ринку. На інституційному рівні аналіз сконцентровується на соціально-економічних інститутах, тобто досліджується система формальних і неформальних правил поведінки, механізм функціонування та закономірності їхнього розвитку.

Прихильники сучасного неінституціоналізму (*інституційний підхід*) розглядають тіншову (нелегальну) економіку як «сферу, в якій економічна діяльність здійснюється поза межами закону та правих норм» [5, с. 156]. Головною причиною тіншової економіки неінституціоналісти називають високі транзакційні затрати, пов'язані з дією в межах закону. За їх оцінками, «ціна підкорення закону» складається: 1) з «витрат на доступ до закону», тобто на реєстрацію, отримання ліцензії, відкриття банківського рахунку тощо; 2) з «витрат продовження діяльності в межах закону», тобто витрат на виплату податків, дотримання правил у сфері трудових відносин (від нарахування заробітної плати до надання працівникам соціальних гарантій); судових витрат за умов вирішення конфліктів у межах державної судової системи тощо. Ситуація коли держава бере на себе більше управлінських функцій, ніж вона може ефективно виконувати, надмірна «зарегульованість» призводить до поширення бюрократизму. За таких обставин «ціна підкорення закону» суттєво підвищується, що зумовлює негайне зростання транзакційних витрат. З метою їх мінімізації суб'єкти господарювання і вдаються до заходів, пов'язаних з корупцією, злочинністю, переведенням легального виробництва у тінь.

За *обліково-статистичного* підходу тіншові фінансові потоки класифікуються за критерієм їх неврахованості та відсутності фіксації офіційною статистикою [6] на основі методології системи національних рахунків – (СНР). Перевагою цього підходу є можливість кількісної оцінки прихованої частки продуктивної економічної діяльності на основі загальноприйнятої методології СНР, використання результатів розрахунків за формування економічної політики і міжнародних порівнянь. Поняття тіншової економіки за цим підходом визначається, виходячи з основної мети СНР – максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності,

що забезпечують реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП). Відповідно до методології СНР усі вияви тіньової економіки поділяються на дві групи:

1) продуктивні види діяльності, результати яких враховуються при визначенні ВВП;

2) злочини проти особи та її власності, що не враховані у ВВП та фіксуються на спеціальному рахунку для зменшення статистичних похибок.

До складу продуктивної частини тіньової економіки, що включається у ВВП, входять такі елементи:

- показники законної діяльності, приховуваної або применшеної виробниками, з метою ухилення від сплати податків;

- показники неформальної (неофіційної легальної) діяльності, у тому числі – діяльність некорпоративних, часто – сімейних підприємств, що здійснюють діяльність для задоволення власних потреб; діяльність некорпоративних підприємств з неформальною зайнятістю (тимчасові бригади будівельників і т.п.);

- показники неофіційної нелегальної діяльності, у тому числі – приховані легальні види діяльності (без одержання відповідної ліцензії, спеціальних дозволів тощо);

- нелегальна діяльність, що передбачає заборонене законом виробництво і поширення товарів і послуг, на які існує попит (виробництво і поширення наркотиків, проституція, контрабанда).

Підсумовуючи вище викладені підходи до вивчення тіньової економіки, з огляду на необхідність державного регулятивного впливу складові тіньової економіки можна умовно поділити на дві категорії, що збігаються зі структуриванням, запропонованим Е. Фейгом [7, с. 22]:

1) економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою або «неформальна» (неофіційна) економіка. У західній літературі часто зустрічається також термін «сіра економіка» (grey economy);

2) свідомо прихована економічна діяльність, яка включає в себе легальну економічну діяльність, в процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів і регламентацій; незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств; та кримінальну діяльність, що спрямована на отримання доходів шляхом здійснення сприяння злочинів, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Термін «неформальна економіка», увів в науковий обіг К. Харт, під якою розумів: самозайняте населення (частково зайняті, наприклад підлітки – продажем сірників і т. ін.), що не мають постійного доходу у вигляді заробітної плати, але надають багато різноманітних послуг, які суттєво важливі для жителів міст [8, р. 61–90]. До цієї складової тіньової економіки відносять виробництво у домашніх господарствах, надання послуг на непостійній основі, дохід, що отримується з присадибних ділянок тощо.

Більшість сучасних економістів та дослідників вважає це, хоча неформальна економіка відіграє негативну роль на показники загального рівня тінізації, але не має деструктивного характеру для економіки і щодо неї держава повинна брати на себе роль лише з регулювання її масштабів. Більш того, в умовах нестабільної економічної ситуації в країні вона виконує роль амортизатора, що пом'якшував процеси економічної кризи, оскільки саме сприяє створенню робочих місць для найбільш вразливих верств населення. Під час економічної кризи люди, втративши певні джерела доходів і недоотримавши соціальні гарантії від держави шукають неформальні способи, щоб збільшити свої доходи та забезпечити мінімальні споживчі потреби.

Тому у кризовий та посткризовий період заходи держави щодо детінізації фінансових потоків неформальної економіки повинні носити не репресивний, а стимулюючий характер, використовуючи гнучку бюджетну та податкову політику створювати умови для ефективної діяльності у легальній економіці, тобто спрямовувати зусилля на забезпечення такого інституційного та правового середовища, де тіньова економічна діяльність стала б неефективною:

- створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм підприємницької діяльності за рахунок послаблення фіскального тиску на функціонування легальної економіки, створення переваг, що стимулюють мотивований перехід тіньової діяльності на легальні засади;

- запровадження на певний період режиму легалізації державного нагляду та контролю за підприємницькою діяльністю;

- стимулювання попиту на робочу силу, насамперед за рахунок розширення малого підприємництва;

- державне регулювання пропозиції робочої сили на ринку праці;

- стимулювання гнучких форм зайнятості;

- запровадження легалізації (амністії) доходів, отриманих унаслідок приховування від надмірного оподаткування, за умови якщо вони не мають кримінального підґрунтя.

Ставлення різних країн до діяльності незаконного походження є одноставним і таким, що вимагає від держави відповідних заходів протидії нелегальній діяльності незалежно від стану економіки.

Особлива увага з боку міжнародних організацій приділяється такій складові подолання тіньової економіки, як система протидії відмиванню «брудних» грошей, координація якої здійснюється міжурядовою організацією FATF – («Financial Action Task Force on Money Laundering» міжнародна група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів - FATF) [9]. Протидія легалізації «брудних» грошей як інструмент детінізації фінансових потоків держави з метою убезпечення фінансової системи та боротьба з корупцією є одними з пріоритетних заходів Плану дій Ради Європи для України на 2011-2014 роки, схваленого 23 червня 2011 р. на черговому засіданні заступників міністрів країн – членів Ради Європи, покликаних допомогти в приведенні українського законодавства, інститутів та практики у відповідність до європейських стандартів.

Офіційно необхідність боротьби з відмиванням злочинних доходів вперше визнається в Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, що була прийнята на Міжнародній конференції з питань боротьби із зловживанням наркотиками та їх незаконним обігом у грудні 1988 р. у Відні (Австрія), як частина заходів із припинення незаконної торгівлі наркотиками [10]. Ця конвенція ратифікована Україною 27 листопада 1991 р.

Хоча у Віденській конвенції ще не використовувався сам термін «відмивання доходів», проте був визначений кримінальним зміст дій, пов'язаних з відмиванням доходів, отриманих від незаконного обігу наркотиків, зокрема:

- переказ власності, якщо відомо, що така власність отримана у результаті будь-якого правопорушення або у результаті участі у ньому, з метою приховування незаконного джерела власності, або з метою надання допомоги особі, яка бере участь у скоєнні такого правопорушення, з тим, аби вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;

- приховування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав щодо власності або її приналежності, якщо відомо, що така власність отримана у результаті правопорушення або участі у такому правопорушенні;

- придбання, володіння або використання власності, якщо на момент її отримання було відомо, що така власність отримана у результаті правопорушення або в результаті участі у такому правопорушенні;

- володіння обладнанням, матеріалами або речовинами, якщо відомо, що вони використовуються або призначені для використання з метою незаконного культивування, виробництва або виготовлення будь-яких наркотичних засобів або психотропних речовин;

- участь, причетність або вступ до злочинної змови з метою скоєння будь-якого правопорушення або правопорушень, визнаних згідно Конвенції, спроби вчинити таке правопорушення, а також пособництво, підбурювання, сприяння при їх здійсненні.

Першим кроком у встановленні єдиних міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню доходів та формуванні правової бази відповідної міжнародної системи заходів стало прийняття FATF у 1990 р. Сорока рекомендацій, які згодом були доповнені ще Дев'ятьма спеціальними рекомендаціями. Ці рекомендації охоплюють правове забезпечення протидії відмиванню доходів, заходи, які необхідно вживати фінансовим організаціям з метою запобігання відмиванню доходів, інституційні принципи організації та принципи міжнародного співробітництва у цій сфері.

Взявши на себе зобов'язання створити правові підстави для реалізації встановлених стандартів та привести фінансову систему у відповідність до міжнародних вимог, Україна активно включилась у побудову світової системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Поштовхом до цього було включення України до "чорного списку" за кілька днів до американської трагедії 11 вересня 2001 р. Групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF) було вирішено застосувати до України економічні санкції у випадку, якщо до 15 грудня 2002 р. Верховною Радою не буде прийнято відповідного Закону "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом". Закон було прийнято 23.12.2002, хоча набув він чинності лише 12 червня 2003 року.

У період до набуття чинності основного Закону у сфері боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму було прийнято ряд нормативних актів щодо створення організаційної структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом. Зокрема Президент України своїм Указом від 10 грудня 2001 року № 1199 "Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" доручив Кабінету Міністрів України утворити у складі Міністерства фінансів України Державний департамент фінансового моніторингу зі статусом урядового органу державного управління. Серед існуючих форм організації спеціально уповноважених органів з питань протидії відмиванню злочинних доходів (підрозділів фінансової розвідки), Україна пішла шляхом Франції, Росії, Польщі, Словенії створивши у 2002 році у складі Міністерства фінансів підрозділ фінансової розвідки так званого "адміністративного типу" - Державний департамент фінансового моніторингу, який згодом було перетворено у Державний комітет (відтепер Службу) фінансового моніторингу. Такий тип організації підрозділу фінансової розвідки розмежує функції дослідження фінансових операцій щодо наявності задіяних в них злочинних активів та функцій дізнання і слідства, що дозволяє уникнути створення прямих інституційних зв'язків між цими відомствами правоохоронними органами, але при цьому забезпечує доведення розкритої інформації до зведення правоохоронних органів.

Щодо заходів державного регулювання спрямованих на зниження не кримінальної складової свідомо прихованої економічної діяльності слід зважати на чинники, що сприяють тінізації економіки в Україні такі як: нестабільність законодавства, бюрократизм у прийнятті рішень місцевими та центральними органами влади, невизначеність прав і взаємних обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності, нерегульованість та суперечливість нормативних актів, які видаються різними відомствами, що обумовлюють неефективність та обтяжливість регуляторно-правових механізмів з боку держави.

За умов, коли регуляторна політика держави йде усупереч з інтересами вагомих груп економічних суб'єктів, ці суб'єкти, керуючись інтересами власного відтворення, ведуть пошук сприятливіших шляхів використання доступних їм ресурсів, у тому числі – виходячи за межі чинного законодавства. Це спонукає їх до стихійного встановлення нових правил здійснення господарських операцій, в яких регулююча та контролююча роль держави поступово заміщується неформальними угодами між ними.

Важливо зважати на те, що проблема тіньової економіки виходить за межі суто правових відносин і має насамперед макроекономічну природу. Основними системними наслідками тінізації в економічній сфері є: втрата дієвості важелів грошово-кредитної політики через значний обсяг оборотів гривневої та валютної маси, який не підпадає під регулювання засобами банківської системи; втрата дієвості фіскальних інструментів, марнотратство дефіцитних бюджетних ресурсів; втрата потенціалу соціальної політики, занепад соціальної сфери, поширення тіньової зайнятості, зростання диференціації доходів населення; зниження рівня нагромадження в суспільстві та втрата ним інвестиційного потенціалу, витік ресурсів з процесу суспільного відтворення; гальмування переходу до інноваційної моделі розвитку через недостатній розвиток інвестування та неефективне відтворення людського капіталу.

Таким чином, поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й унеможливлення регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Це зумовлює необхідність звернення органів виконавчої влади до адміністративних інструментів регулювання, що, у свою чергу, складає підґрунтя для поширення корупції, а також гальмує процес розвитку ринкової економіки України, перешкоджає просуванню до членства у міжнародних організаціях.

Отже, вирішення проблеми тінізації потребує узгоджених зусиль держави у багатьох сферах державної політики. Стратегічними пріоритетами детінізації фінансових потоків України на сучасному етапі є:

- стимулювання інвестиційних процесів;
- вдосконалення монетарної політики;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- значне зниження і вирівнювання податкового навантаження, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізація витрат виконання й адміністрування податкового законодавства;
- створення ефективної системи управління державним сектором економіки;
- посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, кредитних ресурсів та іноземних інвестицій;
- протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Будь-які заходи не матимуть успіху за збереження макроекономічних та економіко-правових умов, які призвели до поширення процесів тінізації економіки. Реальне скорочення тіньового сектору може відбутися лише за умови зменшення витратності та зростання ефективності легальної економіки, створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу. Це має підвищити конкурентоспроможність легальної економіки і зробити не вигідним приховування її результатів. Беззаперечною умовою такого перетворення має бути послаблення фіскального тиску на легальну економіку, що створить мотивацію переведення тіньових операцій на легальні засади.

Поряд з витісненням кримінальних та інших незаконних сфер тіньового економічного обігу та загальним поліпшенням підприємницького середовища внаслідок дерегулювання і зниження фіскального навантаження, також існує необхідність впровадження більш ефективних механізмів повернення до офіційного обігу коштів незлочинного походження.

Необхідно запровадити на певний перехідний період політику амністії по відношенню до тіньового капіталу некримінального походження через відкриття йому шляхів для легального інвестування. Це потребуватиме прийняття Закону «Про легалізацію коштів, отриманих некримінальним шляхом» з відповідним врегулюванням процесу та умов легалізації та гарантій непереслідування суб'єктів легалізації.

Заходи щодо легалізації тіньового капіталу мають супроводжуватися комплексом жорстких інструментів подолання передумов корупції й запобігання подальшому розвитку тіньового сектору та впливу за межі України. Для підвищення якості боротьби з корупцією необхідно: продовжити розбудову судової влади, вжити заходів щодо підвищення незалежності судів; керівникам міністерств та відомств всебічно проаналізувати стан боротьби з корупцією та на підставі цього аналізу внести необхідні зміни в їхню повсякденну діяльність щодо створення максимальної прозорості рішень; розглянути проблему ефективності діяльності низки державних установ, які покликані координувати боротьбу з корупцією тощо.

Список використаних джерел

1. Огляд Мінекономіки: Тенденції тіньової економіки в Україні в I кварталі 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [/http://me.gov.ua](http://me.gov.ua).
2. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011/ World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.
3. Pleskachevskiy V. The underground economy: a threat to democracy, development and the rule of law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingDetails_E.asp?DocID=13532.
4. Преступность и социально-экономическое развитие // Борьба с преступностью за рубежом. – М.: ВИНТИ. – 1991. – № 3. – С. 27–44. – С. 30.
5. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учеб. пособие. [Текст] / Олейник А.Н.– М.: ИНФРА – М, 2000. – 416 с.
6. Теневая экономика: экономические, социальные и правовые аспекты: Мат–лы науч. конф., 9 июля, 1996. – М.: Независимый благотворительный фонд культуры «Форос». – 342 с.

7.42. Feige E. How big is the Irregular Economy? // Challenge, 1979. – Vol. 6. – № 22. – P. 5–13.

8.1. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana // Journal of Modern African Studies, 1973. – Vol. 11. – P. 61–90.

9. Тищук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В., Флейчук М.І., Прилипко Ю.І. та інші Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.

10. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (Віденська конвенція) від 19 грудня 1988 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2013